

Domestiques et servantes Des vies sous condition

Essai sur le travail domestique en Belgique au 19e siècle

VALÉRIE PIETTE

Brussel: Académie Royale de Belgique, Classe des lettres et des sciences morales et politiques, 3e serie, band 23, 2000. 522 blz., € 44,60.

Alhoewel bedienden gedurende de hele negentiende eeuw een belangrijke beroepsgroep vormden, ontsnapten ze lange tijd aan de belangstelling van geschiedkundigen. Hun arbeid, verborgen, individueel en onproductief, stond ver af van de industriële omwentelingen die in de studie van de sociale geschiedenis van de negentiende eeuw om aandacht vroegen. Dienstboden lieten zelf nauwelijks bronnen na, en verborgen in de onaantastbaarheid van de 'privé-sfeer', ontsnapten ze tot op zekere hoogte aan de tellingen en studies waarmee negentiende-eeuwse wetenschappers de samenleving in kaart brachten. Creatief omgaan met bronnen was dus de boodschap voor Valérie Piette (Université Libre de Bruxelles) die haar doctoraat wijdde aan het dienstpersoneel in België in de 'lange negentiende eeuw' (1789-1914). Daarbij concentreert ze zich op de stad, en feitelijk op Brussel, al geeft de titel van haar doctoraat een andere indruk. Het platteland blijft buiten beschouwing. Een keuze die ze verantwoordt door te wijzen op het heel andere karakter van het werk dat door het dienstpersoneel op de grotere boerderijen werd verricht.

Op zoek naar sporen doorliep Piette bijna alle traditionele bronnenreeksen voor de

geschiedenis van de negentiende eeuw: wetgeving, bevolkingsregisters, patentenregisters, de pers, parlementaire handelingen, gegevens over de samenstelling van het electoraat, volkstellingen, rechtspraak. Daarnaast maakt ze gebruik van romans om de (invloedrijke) fictie te duiden die rond dienstbodes gewoven werd. Die fictie beschouwt ze als de meest expliciete uiting van de fantasmen over hun dienstpersoneel die bij de burgerij leefden. Deze fantasmen vindt Piette in mildere vorm in veel van haar bronnen terug, aangezien die vaak de blik weerspiegelen die een mannelijke burger wierp op zijn vrouwelijke dienstbode.

Domestiques et servantes valt uiteen in drie delen. In het eerste komen de cijfers aan bod, de specifieke 'dienstbodewetgeving' en de mate waarin belangrijke negentiende-eeuwse wetgeving (bijvoorbeeld rond arbeid) rekening hield met het 'dienstbodevraagstuk'.

Uit de volkstellingen, die haar heel wat hoofdbrekens moeten hebben gekost, distilleert Piette het beeld van een gestaag toenemend aantal dienstboden in België en Brussel, onder wie een steeds groter aandeel vrouwen. Wilde een familie tonen dat ze aanzien had, dan kwam het er evenwel op aan mannelijke dienstbode(n) aan te nemen. Dit statusverschil ontging ook de fiscus niet.

Bij het schetsen van de maatschappelijke positie van de dienstboden vertrekt Piette vanuit de constatering dat het dienstpersoneel was blijven steken in het *Ancien Régime*. Frankrijk proclameerde in 1793 weliswaar de afschaffing

van de *domesticité*, maar die werd nooit werkelijkheid. Wel had de schokgolf die de Franse Revolutie voor de aristocratie betekende, ervoor gezorgd dat heel wat dienstboden (tijdelijk) zonder werk kwamen te zitten. De pogingen die vervolgens werden ondernomen om deze 'bedienden-vagebonden' te controleren, zouden in België naverken in dienstbodeboekjes, een dienstbodepolitie en een algemeen wantrouwen tegen bedienden. Niet alleen de dienstboden zelf, ook hun meesters trachtten zich aan deze maatregelen te onttrekken; de burgerij was immers niet gediend van overheidsinmenging in het gezin. Dit verklaart meteen waarom de parlementsleden, die er zelf dienstboden op nahielden, hen buiten de jonge sociale wetgeving hielden. Een volwaardig arbeidscontract afsluiten (pas mogelijk vanaf 1970) of genieten van zwangerschapsverlof was er voor dienstboden dus niet bij. Piette toont enerzijds hoe groot het burgerlijke onbehagen was – het klonk door tot in de feministische vertogen over vrouwelijk dienstpersoneel. Anderzijds wijst zij erop dat ook de socialistische arbeidersbeweging weinig aandacht had voor de werkomstandigheden van dienstboden, omdat ze hen juist associeerde met die burgerij.

In het tweede deel behandelt Piette de levens- en werkomstandigheden van het dienstpersoneel en weegt ze deze realiteit af tegen de stichtende (en ook wel satirische) literatuur over de dienstbode. Ook in dit deel valt haar inventieve bronnenonderzoek op. Ze slaagt er bovendien in om het onbehagen van de burgerij over het samenleven met de 'lage klassen' te vatten. Ze legt de fantasmen bloot die ontstonden rond de moraliteit en seksualiteit van het dienstpersoneel en meer bepaald van de dienstmeisjes, en doet een poging om de talrijke verhalen over prostitutie, onwettige kinderen en infanticide aan de werkelijkheid te toetsen. Het valt bijvoorbeeld op hoe gemakkelijk de associatie tussen dienstmeisjes en prostituées gelegd werd. Zonder uit het oog te verliezen dat in de lite-

ratuur waarschijnlijk een loopje werd genomen met de realiteit, wijst Piette op de wildgroei van vaak obscure plaatsingsbureaus.

De groeiende spanningen tussen dienstpersoneel en 'meesters' zijn in dit tweede deel dominant aanwezig, en koppelt de auteur aan de democratisering van de dienstbode. Zij wijst er terecht op dat één dienstmeisje in een relatief bescheiden burgerwoning een grotere inbreuk op de intimiteit kon betekenen dan twaalf bedienden in een adellijk landhuis. Piette heeft ook aandacht voor de verschillen in autonomie die het Burgerlijk Wetboek creëerde tussen dienstmeisjes die (ongehuwd) zelf hun loon konden innen, een spaarrekening openen, een rechtszaak aanspannen, en hun (getrouwde) meesteressen die hiervoor afhankelijk waren van hun echtgenoot. Bij gebrek aan bronnenmateriaal was het haar evenwel niet mogelijk in te schatten welke gevolgen deze omkering van privileges had voor de verhouding tussen een burgervrouw en haar vrouwelijke bedienden.

Vreemd is wel dat vanaf dit tweede deel de mannelijke dienstboden zonder duidelijke verklaring bijna volledig uit beeld verdwijnen. In haar besluit verwijst Piette weliswaar naar de sterke vervrouwelijking die het beroep doormaakte, maar gedurende het grootste deel van de negentiende eeuw bleven mannen in België 30% van de bedienden uitmaken. Zelfs al daalde dit percentage in Brussel tot 20% in 1900 en tot 13% in 1910, over de hele eeuw genomen zijn de aantallen mannelijke dienstboden niet verwaarloosbaar. Bovendien komen mannelijke dienstboden wel uitdrukkelijk aan bod wanneer Piette (in haar eerste deel) veranderingen in de kieswet bespreekt, en het electorale gewicht dat mannelijke dienstboden in de schaal legden na de invoering van het algemeen meervoudig mannenstemrecht in 1893, dat toch ook aan het einde van de eeuw plaatsvond.

Het derde deel ten slotte is volledig gewijd aan de crisis die het beroep rond de eeuwwisseling zou hebben geteisterd. Zou, want Piette toont aan dat de cijfers niet wijzen op een kleiner aantal dienstboden en dat een hoge mobi-

liteit het beroep de hele negentiende eeuw door gekenmerkt heeft. Wel bleef de vraag naar dienstpersoneel (en meer specifiek naar goedkope meisjes-voor-alle-werk) stijgen, terwijl de nieuwe generaties vrouwen die de arbeidsmarkt betraden uit een bredere waaier aan banen in de dienstensector konden kiezen, zoals bijvoorbeeld in warenhuizen. Volgens Piette weerspiegelde het crisisgevoel bovenal een maatschappij in crisis, onzeker over wat de toekomst brengen zou. De inspanningen om de 'oude waarden' verpersoonlijkt in de 'trouwe dienstbode' te redden, konden het tij niet keren. Helemaal van harte waren die pogingen ook weer niet, daarvoor bleef er te veel wantrouwen bestaan. Piette wijst er bijvoorbeeld op dat er wel talrijke liefdadigheidsinitiatieven ontstonden, maar dat het in België nooit tot een volwaardig bediende-onderwijs kwam. Het huishoudonderwijs, eigenlijk bedoeld om dochters uit arbeidersgezinnen tot goede huismoeders te maken, vervulde quasi-onbedoeld die functie, zonder dat de leerprogramma's aan die realiteit werden aangepast.

Domestiques et servantes is een knap boek. Valérie Piette slaagt er met glans in de puzzelstukjes die de verspreide bronnen opleveren te combineren tot een coherent verhaal. Terloops stelt ze enkele visies over dienstboden in België bij: het meisje-voor-alle-werk nam al veel eerder dan het eind van de negentiende eeuw een belangrijke plaats in, net als tijdelijk ingehuurd, niet-inwonend personeel; de crisis van de eeuwwisseling was voor een groot deel imaginair. Ook de vergelijkingen met Parijs die ze zo nu en dan maakt, bijvoorbeeld op het vlak van huisvesting, zijn interessant.

Gender is in *Domestiques et servantes* echter zo goed als afwezig en dat lijkt, zeker voor een historica die beslagen ter ijs komt, een gemiste kans. De term wordt pas in de laatste voetnoot op de allerlaatste bladzijde uitgelegd, en dat is zó laat dat het een statement lijkt. De titel suggereert, met *domestiques* voor mannelijke bedienden en *servantes* voor vrouwelijke, aandacht voor beiden en er zijn in het

werk enkele aanzetten tot een genderanalyse aanwezig. Omdat Valérie Piette de mannelijke dienstboden in een flink deel van haar boek 'negeerde', kon ze genderfacetten niet systematisch bestuderen. Dergelijke keuzes verdienen meer verantwoording.

Els Flour